



گزارش جشنواره مشارکت شهروندی، خدمات شهری نشست ویژه واقفان و خیران

علی عالمزاده

چکیده:

گزارشی است از همایشی که شهرداری تهران در ۱۲ مرداد ۸۹ با دعوت از پژوهشگران حوزه وقف برگزار کرد تا درباره زمینه‌های استفاده از وقف در عرصه خدمات شهری گفتگو شود. گزارشگر نخست از برخی کاستی‌های همایش سخن گفته، هر چند آنها را در برابر نقاط قوت آن ناچیز شمرده است. در این همایش برخی از مسؤولان اوقاف سخن گفتند و بعضی از پژوهشگران نیز به ایراد مقاله پرداختند. در این مقالات موضوعات مختلفی مطرح شد از جمله در مقاله‌ای درباره مشکلات بر سر راه وقف در طول تاریخ اسلام و راهکارهای نخبگان و به ویژه فقها برای حل این مشکلات سخن گفته شد. به نظر این مقاله، مطرح شدن موضوع تأبید (ابدی بودن وقف) یکی از مهم‌ترین راهکارها بوده است. در این همایش سه موضوع آشناکردن جامعه با ابعاد و فوائد وقف، آموزش مدیران و و رفع موانع و تشویق مشارکت مردمی به عنوان سه محور حل مشکلات وقف مطرح شد.

کلید واژه:

وقف و خدمات شهری، تأبید، مشکلات وقف

گذشت از این کاستی‌ها، قوت‌های این همایش آنچنان بود که همه این ضعف‌ها را تحت شعاع قرار می‌داد؛ زیرا مبحث تعاملات وقف با خدمات شهری از سال‌های نخست رسالت رسول اکرم صلی الله علیه و آله مطرح بوده و تاکنون تداوم داشته است. حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله ثروت خدیجه را که مجموعه‌ای کم نظیر در سرزمین عربستان بود، به امور خیریه اختصاص داد و از قول ایشان نقل شده که اگر اموال وقفی و خیریه‌ای خدیجه نبود، معلوم نبود اسلام در سراسر شبه جزیره بعداً جهان فراگیر شود و مردم مجذوب اسلام شوند؛ به همین دلیل رسول الله صلی الله علیه و آله می‌فرمود: «نِعْمَ الْعَوْنُ مَا لِحَيْرٍ» (بهترین کمک اموال خیریه است). به عبارت دیگر خدمات‌رسانی به مردم فقیر و مستمندان، ساختن مسجد، اطعام به یتیمان و بیوگان، تجهیز اماکن عام المنفعه و ده‌ها سرفصل اینچنینی نیاز به منابع مالی داشت. از سوی دیگر در آن دوره معادن طلا و فلزات گران‌قیمت یا منابع نفت و گاز وجود نداشت و تنها منبع مالی، اموال افراد نیکوکار بود. این اموال به شیوه وقف یا روش‌های دیگر برای خدمات شهری تخصیص می‌یافت. بنابراین در همه دوره‌ها، موقوفات و

شهرداری تهران با ابتکاری جدید همایشی با عنوان فوق در ۱۲ مرداد ۱۳۸۹ در سالن همایش‌های بوستان «گفتگو» برگزار کرد. این همایش با رویکرد صرفاً علمی و پرداختن به مباحث کاملاً علمی، تجارب تاریخی و دستاوردهای پژوهشگران حوزه وقف در ساعت پنج بعد از ظهر آغاز و ساعت هشت شب پایان یافت. با اینکه دعوت از پژوهشگران دیر هنگام بود و اغلب فقط دو روز قبل اطلاع یافته بودند، ولی محققان مدعو با مقالات پرمایه و مباحث تحلیلی جالب و نو آمده بودند؛ زیرا رسالت خاصی احساس می‌کردند و می‌خواستند پیام وقف در عرصه خدمات شهری را به گوش مسئولان شهری برسانند. بگذریم از اینکه مسئولان شهری با اینکه صاحب‌خانه بودند، ولی حضور چشمگیر نداشتند؛ به گونه‌ای که پژوهشگران و مدعوین نوعی بی‌احترامی احساس می‌کردند و این نکته را پس از اتمام اجلاس به کم و بیش مطرح می‌کردند. همچنین با اینکه مبحث «نقش وقف در خدمات شهرداری» بسیار مهم و در سطح ملی مطرح است و رسانه ملی و رسانه‌ها باید آن را به صورت گسترده پوشش می‌دادند، متأسفانه چنین نبود. با

درآمدهای وقفی و اموال خیریه منبعی مهم و اساسی برای تأمین مخارج خدمات شهری و تأمین نیازهای مردم بوده است، اما در چند دهه اخیر با کشف نفت و دیگر معادن در کشورهای اسلامی و ورود پول نفت به سبد خانوارها در کشورهای عربستان سعودی، ایران، کویت، عراق و...، توجه به موقوفات به عنوان منبع مالی کاهش یافت و این امر مغفول گذاشته شد، تا اینکه خوشبختانه شهرداری تهران برای نخستین بار این مبحث را پیش کشید و توجهات همگان اعم از مدیران شهری، تصمیم‌گیران خدمات شهری و پژوهشگران را به این مقوله بسیار مهم و اساسی جلب نمود. هر چند شروع ایده‌آل و مطلوب تمام‌عیار نداشت و آن‌چنان‌که باید دو قشر مدیران شهری و پژوهشگران حوزه وقف در کنار هم قرار نگرفتند و تبادل تجارب آن‌گونه که نیاز این دوره بود اجرایی نشد، ولی در همین حد هم خوب و قابل توجه است.

در اینجا نخست گزارشی از سیر مباحث و مقالات عرضه‌شده ارائه می‌شود؛ سپس به برخی از مباحث مهم مطرح شده می‌پردازیم.

اجلاسیه: پس از تلاوت آیاتی از قرآن کریم، نخست مجری همایش،

آقای خیرخواه پشت تریبون قرار گرفت و نکاتی درباره سنت وقف و نیکوکاری در اسلام، دامنه وسیع خدمات شهری و لزوم همبستگی و پیوند این دو عرضه کرد. آنگاه آقای مجید قبادی به عنوان دبیر همایش، در چند دقیقه از کارهای اجراشده در زمینه شهروندی و خدمات شهری و لزوم مشارکت مردمی در این حوزه گزارش داد و این همایش را ویژه وقف و سنت و نیکوکاری دانست تا از این طریق مشارکت نیکوکاران و واقفین جلب گردد.

در ادامه حجت الاسلام والمسلمین محمد علی خسروی به ایراد سخنرانی پرداخت. او که دو دهه در سازمان اوقاف مشغول بوده، و از جمله سالیان درازی به عنوان معاون فرهنگی سازمان و سردبیر مجله وقف میراث جاویدان اشتغال داشته، تجارب ارزنده‌ای دارد، به آسیب‌شناسی مشارکت مردمی در عرصه خدمات شهری پرداخت و نمونه‌هایی از موانع و مشکلات اجرای وقف در عرصه خدمات شهری را بیان نمود. او ضعف اطلاع‌رسانی، عدم توجه مردم و آشنا نبودن اقشار مردم با بنیه‌ها و بنیان‌ها و ابعاد وقف را مهم‌ترین مانع بر سر راه توسعه وقف در عرصه خدمات شهری

دانست. وی همچنین تلقی‌های منفی برخی مردم و برداشت‌های اشتباه افراد را از وقف از موانع مهم دانست. از جمله اینکه فکر می‌کنند وقف یک پدیدهٔ صد درصد الهی و عبادی است و دخالت اندیشه و عقلانیت و رعایت مصالح اجتماعی در آن صحیح نیست، در حالی که وقف یک نهاد اقتصادی است که با تدبیر و تفکر بشری باید مدیریت شود تا به سوددهی صد درصد برسد.

پس از آن آقای صادق عبادی، پژوهشگر حوزهٔ وقف به ایراد مقاله‌اش پرداخت و مقالات وقف در دورهٔ معاصر را تبیین کرد. از نظر ایشان خدمات‌رسانی و نیازهای بشری جدید شده و روش‌های مدرن زندگی شهری بر همهٔ ارکان حیات بشر سایه افکنده، ولی از دیگر سو وقف در بند تعاریف قرون گذشته و پندارها و تصورات فقهی چند سدهٔ قبل مانده است، در حالی که باید وقف را تجدید کرد و با شیوه‌های جدید اصلاح نمود تا بتواند پاسخگوی مقتضیات مدرن باشد.

آنگاه معاون اداری - مالی و امور مجلس سازمان اوقاف آقای نادر ریاحی پشت تریبون قرار گرفت و تلاش کرد گزارشی از اقدامات در حال اجرا یا در حال کارشناسی و برنامه‌ریزی را عرضه

کند. مهم‌ترین بند از سخن او این بود که گروهی از کارشناسان مأمور اصلاح قانون وقف در ایران هستند.

از دیگر سخنرانان این جلسه آقای محمد نوری، پژوهشگر حوزه وقف بود. مشکلاتی که بر سر راه وقف در طول تاریخ اسلام بوده و راه‌کارهای نخبگان و به ویژه فقها برای رهانیدن وقف از دامن این مشکلات مبحث اصلی او بود. به نظر او وقف موتور محرک فرهنگ و تمدن اسلامی بوده است و اسلام بدون وقف نمی‌توانست از عربستان و حتی از مکه و مدینه جلوتر برود. امپراتوری بزرگ اسلامی در سدهٔ پنجم و ششم قمری نیز با همین موقوفات شکل گرفت و تثبیت و اداره شد، اما متأسفانه در هر دوره با اینکه موقوفات فراوانی ثبت شده، تداوم نیافته است. یکی از دلایل آن است که پس از چند سال عده‌ای سودجو در موقوفات سابق تصرف عدوانی کرده، با خارج کردن آنها از وقف، به تملک شخصی خود درمی‌آوردند. در این میان، فقها، محاسبان و قضات که وظایف مدیران شهری امروز را بر عهده داشتند، راه‌کارهایی را کشف کردند. برای نمونه شیخ طوسی در کتاب المسبوط نوشت: جوهره و ذات وقف ابدیت و تأبید است؛ و در تعریف وقف

گفت: «الوقف تحبیس الأصل و تسبیل المنفعه». تدبیرهای دیگری مثل ضمّ امین یا ضرورت نصب ناظر یا تبدیل به احسن همگی در جهت پویا سازی وقف و نجات موقوفات از نابودی بوده است.

خلاصه این اقدامات این بود که فقها به وسیله طرح این قاعده خواستند وقف را ابدی کنند تا از تصاحب و تملک‌های عدوانی و خائنانه مانع شوند.

بعد از ایشان خانم نصیری مقاله‌ای در تأثیر وقف در مدرسه‌سازی، کتابخانه و چاپ و نشر ارائه کرد و آماری از وقف در کشورهای مختلف گزارش داد. که این موضوع در کشور آلمان از همه جا بیشتر است.

در ادامه معاون معاونت خدمات شهری آقای دکتر حسین کلخورانی به تقدیر و تشکر از حاضران پرداخت و بر ضرورت تداوم این جلسات تأکید کرد. آنگاه از چند تن از تلاشگران و پژوهشگران حوزه وقف از جمله از حجة الاسلام خسروی و آقایان عبادی و نوری با اعطای لوح یادبود و هدیه تقدیر به عمل آمد.

نکات مهم و برجسته: این همایش به رغم اندک بودن زمان و دیگر مشکلات، موضوعات مهمی را مطرح کرد. در اینجا گزیده‌ای از مقالات ارائه شده در همایش

را ذکر می‌کنم.

با وجود آنکه تاکنون تحقیق مستقلی درباره خدمات شهری و نسبت آن با وقف مطرح و عرضه نشده - که شاید دلیل آن مستحدث و جدید بودن مفهوم شهر و شهروندی است - ولی پژوهشگران با مطالعات و کارشناسی دقیق به طرح مسائل پرداختند. البته خدمات شهری آنگونه که امروزه تعریف می‌شود سابقه‌ای ندارد، اما در همایش مطرح شد که گونه‌ای از خدمات به مردم از دوره مدینه النبی وجود داشته است؛ یعنی رسول اکرم ﷺ موقوفاتی داشت و از طریق منافع آنها، گرسنگان را اطعام، برهنگان را پوشاک، فقرا را نوا، در راه ماندگان را توشه و مریضان را دارو و پرستاری می‌داد.

سپس در دوره خلافت علوی که امام علی علیه السلام زمام خلافت را به دست گرفت، و قلمرو وسیعی را باید اداره می‌کرد، از سوی دیگر اقتضانات ژئوپولیتیکی هم سبب انتقال پایتخت به کوفه شده بود. مدیریت چنان بود که به طور مثال درباره شهر کوفه فرمود:

«ما أصبح بالكوفة أحدًا إلا ناعماً، إن أدناهم منزلةً ليأكل البُرَّ، و يجلس في الظلِّ، و يشربُ من ماء الفرات»^۱.

ترجمه حدیث‌شناس مشهور علامه

محمدرضا حکیمی این گونه است: «همه کسانی که در شهر کوفه زندگی می‌کنند زندگی‌شان به خوبی تأمین است. پایین‌ترین افراد جامعه نان گندم می‌خورند، خانه دارند و از بهترین آب آشامیدنی استفاده می‌کنند».

به رغم همه مشکلاتی که معاویه، طلحه و زبیر و خوارج برای دولت حضرت ایجاد کرده بودند و خطرها و تهاجمات، ولی همه افراد پایتخت ضروریات زندگی را داشتند و سبد خانوار شهروندان از نظر آب و نان و مسکن تأمین شده بود. در روایت دیگر تأمین امنیت هم گزارش شده است.

اما حضرت از چه منابع مالی زندگی مردم را تأمین کرد؟ در دوره دوری از خلافت و ۲۵ سالی که در رأس حاکمیت نبود، این گونه نبود که در گوشه خانه بنشیند یا در مسجد به عبادت بپردازد، بلکه از صبح تا شام به آبادانی و عمران زمین‌های بایر یا خراب مشغول بود. در وقف‌نامه حضرت امیر که به واسطه امام کاظم علیه السلام در قالب روایتی صحیح نقل شده، باغات و بوستان‌ها یا چشمه‌ها و چاه‌هایی که حضرت در ۲۵ سال قبل از خلافت دایر کرد در نوزده سرفصل گزارش شده است. چند مورد از این

وقف‌نامه را می‌خوانیم:

الأحمر: زمینی در الرجلاء بین مدینه و شام؛
البيضاء: زمین وسیعی در حرّة الرجلاء دارای چند باغ و مزرعه؛
رعیه: مزرعه‌ای در حدود فدک دارای نخل و آب؛

وادی القرى: صحرای وسیعی بین مدینه و شام که در خود چند پارچه دهستان داشت؛
در این وقف‌نامه غیر از باغات و مزارع، چندین رشته چاه، قنات، چشمه و آبراه گزارش شده است.

حضرت همه اینها را برای تأمین زندگی مستمندان و اهداف مشروعی که در ذهن داشت وقف کرد و در دوره خلافت از ثمرات و منافع آنها بهره گرفت و پایتختی نمونه و فاضله، فاقد فقر و کمبود و استضعاف ساخت.

چون کوفه پیشینه پایتختی و حتی شهری نداشت و فاقد زیرساخت‌های شهری یا حداقل شهر پیشرفته در حد پایتخت بود، حضرت باید هم زیرساخت‌ها را ایجاد می‌کرد، هم خانواده‌های مدیران لشگری و کشوری را از مدینه و دیگر نقاط به کوفه کوچ می‌داد و حداقل امکانات را برای آنها فراهم می‌آورد و هم خدمات

شهری در حد پایتخت عرضه می‌کرد. ایشان با درایت کامل بسان یک مدیر شهری لایق، از درآمد وقفی که قبلاً ایجاد کرده بود به خوبی استفاده کرد و کوفه را به مادرشهری نمونه و فاضله تبدیل نمود.

متأسفانه این موقوفات و هزاران رقبه وقفی، از جمله موقوفات حضرت رسول اکرم ﷺ و پادشاهان و امراء و خلفاء که شامل هزاران کیلومتر مربع باغات و مزرعه بود، به دست افراد نااهل و حاکمان جور و ظلم افتاد یا به اموال خصوصی بدل شد، یا تخریب و منهدم گردید و به صورت وقفی به دست ما نرسید. این وضعیت همواره در طول تاریخی ادامه داشته است. در هر دوره افرادی نیکوکار موقوفاتی دایر می‌کردند، ولی پس از چند سال از بین می‌رفت تا اینکه فقیهان مسلمان به ویژه فقهای امامیه به فکر چاره‌جویی افتادند و تدبیری اندیشیدند. نخستین بار شیخ الطائفه طوسی در کتاب المسبوط در ابتدای باب وقف نوشت: «الوقف تحبیس الاصل و تسبیل المنفعه»؛ یعنی ماهیت و جوهره وقف نگهداری عین موقوفه و استفاده از منافع و ثمرات آن برای موارد پیش‌بینی شده است.

اعلام این نکته یک عطف تاریخی بود و دیگر فقها در زمان‌های بعدی تاکنون این اصل را پذیرفته‌اند و اعلام کرده‌اند: موقوفات قابل تملک شخصی و تصرف نیست، بلکه باید آنها را در صندوق آهنین نگهداری کرد، و با مدیریت کارآمد و نظارت مستمر، منافع و سوددهی آنها را افزایش داد.

در واقع از سده پنجم قمری به بعد تا حدی نگرش و رویکرد جامعه دگرگون شد و وقف بسان یک سازمان اقتصادی - اجتماعی مطرح شد که ورودی آن، اموال موقوفه به صورت ابدی است و خروجی آن سودها و ثمراتی است که حلال مشکلات جامعه است. پیش از این، موقوفات را اموال بدون صاحبی می‌دانستند که پس از چند سال قابل تملک شخصی است.

فقیهان و سپس محاسبان تلاش کردند این نهاد را از نظر تئوریک و علمی بارور کنند، هر چند در عمل موانع زیادی وجود داشت. مهم‌ترین دستاورد حقوقدانان مسلمان تأیید یا اعلام ابدیت در وقف بود تا از سوءاستفاده‌ها جلوگیری کنند. مالی که وقف می‌شود موقت نیست و تا ابد باید در وقف بماند مگر اینکه واقف زمان خاصی را در نظر داشته باشد یا شرایطی

غیر طبیعی پیش آید.

تمدن اسلامی از هر نظر بسیار وسعت داشت و در هر منطقه، ده‌ها سازه و سازمان مدنی باید مدیریت می‌شد. بخش‌هایی از امور تمدنی اسلام در کتاب‌هایی مثل معالم القربة فی أحكام الحسبة از ابن اخوه (محمد بن احمد بن قرشی) در قرن هفتم قمری آمده است. این کتاب به انگلیسی هم ترجمه شد. نیز به فارسی زیر عنوان آیین شهرداری‌ها ترجمه و منتشر شده است. با مطالعه این گونه منابع معلوم می‌شود تمدن اسلامی بسیار پیشرفته و عظیم بوده است. شهرداری‌ها با روش‌های پیشرفته بلاد را اداره می‌کردند. آنها برای اداره نهادهای مدنی مثل مدارس، کتابخانه‌ها، پل‌ها، احداث جاده، گردشگری، رباط‌ها، محل‌های استراحت مسافران در مسیر، حتی سم‌پاشی و دفع آفات نباتی به منابع مالی نیاز داشتند، ولی مثل این زمان نفت نداشتند یا از طریق استخراج معادن نمی‌توانستند کسب درآمد کنند؛ از این رو تنها منبع درآمدی آنها یکی مالیات‌ها و دوم موقوفات بود. تصور بفرمایید تهران امروز توسط شهرداری و فقط با موقوفات و مالیات به بهترین شیوه اداره شود؛ به طوری که گزارش آن را اروپایی‌ها به انگلیسی ترجمه و در دانشگاه‌های خود

به عنوان متن درسی آموزش دهند!

حتی تا قرون دهم و یازدهم - مثلاً در عصر صفویه - ایران به عنوان یک قطب پیشرفته در جهان مطرح بود و اقتصاد پر رونقی داشت. جالب است که منابع مالی برای اداره شهرها عمدتاً موقوفات بود؛ چون از وقف حداکثر استفاده را می‌کردند. اگر امروزه نگاه ما به وقف نگاه به یک نهاد مدنی و یک سازمان اقتصادی باشد، علاوه بر منبع درآمد می‌تواند مبدل هم باشد؛ یعنی بخش‌های کم‌درآمد و مرده جامعه را به بخش‌های پویا و زنده تبدیل کند.

در سال‌های اخیر اندیشمندان اقتصادی درصدد اخذ مدل‌های توسعه از جهان توسعه‌یافته‌اند، ولی از راه‌کارها و مدل‌هایی مثل وقف که هزاران سال تمدن با عظمت اسلامی بر دوش آن مدیریت شده غفلت کرده‌اند. خلاصه آنکه باید ذهنیت نسبت به وقف کاملاً عوض شود و مدیریت شهری با استفاده از منافع وقف، خدمات شهری را سامان دهد.

راه‌کارها:

مدیریت شهری در جهان اسلام چه انتظاری از وقف می‌تواند داشته باشد و چه راه‌کارهایی در این زمینه هست؟ در

این همایش با توجه به مشکلات موجود راه کارهایی مطرح شد که در سه محور گزارش می شود:

۱. تعمیم وقف پذیری اجتماعی

منظور آشنایی جامعه با ابعاد و فوائد وقف است. هنوز جامعه ما شناخت درستی از کارایی های انواع وقف و حتی وقف دُری یا خانوادگی ندارد. به قول یکی از سخنرانان، اطلاع رسانی به نخبگان و آموزش مردم در رسانه ملی ایران صفر است. چند سال قبل یکی از استادان مشهور دانشگاه^۲ در مقاله ای نوشت: وقف خانوادگی آن گونه که در طول تاریخ بدنام معرفی شده، نیست، بلکه هدف شارع از این گونه وقف جلوگیری از تکه پاره شدن منابع ثروت بوده است. یعنی از این طریق مانع تفکیک ثروت فرد متوفی می شود و مثلاً کارخانه متوفی توسط وارثان قطعه قطعه و تبدیل به سهم الارث وارثان نمی شود. در نتیجه به تعطیلی کارخانه و نابودی یک منبع مهم کار و اشتغال و درآمد نمی انجامد. متوفی کارخانه را وقف خانواده اش می کند و همه افراد خانواده از ثمرات آن بهره مند می شوند و کارخانه به کار خود ادامه می دهد. این نکته بسیار مؤثر بود و تحولی در نگرش

وقفی پیدا شد.

مورخان تمدن اتفاق نظر دارند که با روش تجمیع ثروت ها و اندوخته های کوچک اروپایی ها، در قرون شانزدهم تا هجدهم میلادی کارخانه ها و مجتمع های کشت و صنعت راه اندازی شد و زمینه های تمدن کنونی فراهم آمد. در همه انواع وقف همین روش را می توان اعمال و اجرا کرد. اگر شهرداری ها برنامه ریزی کنند و مثل محاسبان سابق، مدیریت سرمایه ها و اندوخته های کوچک و تجمیع آنها و تأسیس شرکت ها، کارگاه ها و دیگر مراکز سودآور را بر عهده گیرند، تحولی عظیم پدیدار خواهد شد. در تاریخ فرانسه هست که مردم هر محله در قرن هفدهم چند فرانک روی هم گذاشته، مرکزی هر چند کوچک تأسیس و وقف می کردند و برای آن متولی و مدیر هم قرار می دادند. نیز سالانه بر مدیریت نظارت داشتند و سود آن را هم کلاً یا بعضاً وقف توسعه آن می کردند. همین مراکز به غول های اقتصادی در قرون نوزدهم تا بیست و یکم تبدیل شد. البته فرزندان همان افرادی که چند فرانک سرمایه گذاری کرده بودند، حالا میلیون ها فرانک در حساب آنها بود. همین شیوه را با اجرای وقف توسط شهرداری ها می توان سامان داد.

اما چگونه و با چه روش‌هایی می‌توان وقف پذیری را افزایش داد:
الف. برگزاری همایش‌ها و میزگردها به منظور توجیه نخبگان؛
ب. برنامه‌های سمعی و بصری رسانه‌ها به منظور توجیه عموم اقشار جامعه.

۲. آموزش مدیران

همان‌طور که کلیسا و واتیکان برای آموزش مدیران شهری در زمینه موقوفات کلیسای کاتولیک از قدیم برنامه‌ریزی داشته‌اند، جامعه ما هم می‌تواند از این تجارب تاریخی استفاده کند. مشهور است که در نظام کلیسایی، تشکل‌های کوچک و بزرگ که در همه نقاط جهان پراکنده‌اند، همگی استقلال مالی دارند و از مرکز اداره نمی‌شوند. اگر کلیسایی در یکی از روستاهای دورافتاده آفریقا هست، در کنار آن مزرعه یا مغازه‌ای وقف شده است و تمامی مخارج کلیسا و حقوق روحانی مستقر در کلیسا از این موقوفات تأمین می‌شود، ولی در اینجا حقوق امام جماعت مسجد امام علی (علیه السلام) در شهر هامبورگ باید از تهران ارسال شود! با اینکه به روش‌های مختلف می‌توان این گونه مراکز را استقلال مالی بخشید. چند درصد از مدیران شهری در ایران

یا جهان اسلام با ظرفیت‌های وقف، دستاوردهای همایش‌های گوناگون که در کشورهای مختلف برگزار شده، تجارب اقتصادی وقف، روش‌های تأسیس مراکز کوچک یا بزرگ وقفی آشنانید؟ وقف مثل شرکت‌های زودبازده نیست که تجربه نشده باشد و فاقد پشتوانه باشد، بلکه از عصر دولت حضرت رسول در مدینه تاکنون یعنی یک هزار و چهار صد سال پشتوانه علمی و تجربه دارد، و این می‌طلبد که موضوعات فوق باید گردآوری و تنظیم و به شکل جزوه و یا CD یا فیلم ویدئویی در اختیار مدیران شهری قرار گیرد.

تجربه‌ای اتفاقاً مربوط به سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران هست که گزارش آن سودمند است. فردی به نام بیطرفان در قم در سال ۱۳۶۵ به نهادها مراجعه و یکی دو هکتار زمین برای راه‌اندازی یک مجتمع کشاورزی گرفت. وی با اندکی سرمایه در این زمین زیتون کاشت و آن را به نام باغ فدک وقف نمود. به دلیل پشتکار و مدیریت صحیح هم اکنون شهرت جهانی پیدا کرده و الآن صدها هکتار زمین را زیر کشت زیتون دارد. وی تأمین کننده و صادر کننده نهال حتی به اروپا و کشورهای مثل اسپانیا و

مردمی در عرصه وقف است. ما چون وقف را دولتی کرده‌ایم، کارآیی آن را به پایین‌ترین حد رسانده‌ایم.

در برخی شهرهای فرانسه و ترکیه دیده می‌شود که در هر محله، هیئت امنایی توسط مردم برای مدیریت موقوفات ایجاد شده است. با این روش مردم خود متصدی مدیریت و توسعه وقف شده و کارآمدی وقف را به حداکثر رسانده‌اند.

فقط توجه مدیران را به این نکته جلب می‌کنم که اگر تأیید و ابدی‌نگری در وقف رعایت می‌شد، باید موقوفات شاهان صفوی تا امروز برقرار می‌بود؛ باید موقوفات رسول اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و ائمه معصومین عَلَيْهِمُ السَّلَام تا امروز برقرار باشد و نیز دیگر موقوفات. یعنی به اندازه ذخائر نفتی ایران و شاید افزون‌تر، سرمایه وقفی داشتیم، ولی متأسفانه همه این سرمایه‌ها به دست نااهلان در طول تاریخ از بین رفته است.

امروز مدیران شهری باید فکری برای تثبیت ابدیت موقوفات داشته باشند. یعنی علاوه بر ایجاد موقوفات جدید، باید موقوفات موجود را از انهدام، آسیب‌مندی در سوددهی، به تملک شخصی درآمدن و سوء استفاده‌هایی بخشند. مدیریت شهری با همکاری سازمان اوقاف می‌تواند تأیید وقف را تأمین کند. شهر اصفهان را

ترکیه است. زیتون فدک بهترین نوع در جهان شناخته شده و مهم‌تر اینکه از او در سمینارها و همایش‌های جهانی دعوت می‌شود تا تجارب خود را مطرح کند و دائماً از او مشورت می‌خواهند. این یک نمونه از سرمایه‌گذاری وقفی است. یک نمونه دیگر دانشگاه آزاد است که ظرف چند سال به یکی از بزرگ‌ترین مراکز آموزش عالی در جهان تبدیل شد.

شهرداری تهران می‌تواند پیش‌قدم شود و ساز و کاری برای آموزش ایجاد کند. در همین تهران هزاران هزار آدم هست که ثروت‌های کوچک یا بزرگ دارند و می‌خواهند این ثروت‌ها مصروف راه‌های نیکوکاری شود، ولی نه راه آن را می‌شناسند و نه وقت یا امکان پی‌گیری آن را دارند. شهرداری‌های هر ناحیه و منطقه می‌توانند این‌گونه پتانسیل‌ها را اجرایی کنند. اما نقطه شروع، توجیه و آموزش خود مدیران و در گام بعد، هم‌اندیشی و تبادل نظر و تجربه است.

۳. رفع موانع و مشارکت مردمی

مهم‌ترین مشکل در کشورهایی مثل ایران ضوابط دست و پاگیر است که مانع توسعه وقف است. نمونه‌های فراوانی سراغ داریم که مانع و محل مشارکت

پی‌نوشت

۱. بحار الأنوار، ج ۴، ص ۳۲۷.
۲. آقای دکتر سیدمصطفی محقق داماد
استاد دانشگاه شهید بهشتی

در نظر بگیرید! تقریباً همه بخش‌های وسط شهر موقوفه بوده است، ولی امروزه جز چند مدرسه و مسجد چیزی از وقف نمانده است. شهرداری‌ها می‌توانند موقوفات را شناسایی و با نصب تابلو، آنها را معرفی نمایند. از سوی دیگر در هر محله یا منطقه گروهی زیر نظر شهرداری بر تولیت موقوفات نظارت داشته باشند و عملکرد متولی یا ناظر شفاف شود و به مردم گزارش شود. با این روش‌ها، شهرداری‌ها در بسط، تعمیم و کارآمدی وقف سهیم خواهند شد.